

בראשית פרק יא' – מגדל בבל

בפרק י"א נלמד את פסוקים א'-ט'. נתייחס לחטאם של אנשי בבל, וננסה להגדיר אותו ע"פ הפרשנים השונים. בהתאמה, נלמד את עונשם. לפרק זה מוקדש שיעור אחד.

שאלות מכוונות למידה:

אנשי דור הפלגה נענשו בהפצתם לכל עבר, עונש שיש בו הרחקה ובידוד.

מה היה חטאם של דור הפלגה?

האם חטאם היה חטא של מרד כלפי שמיים שמקורו בעזות מצח והתרסה? האם מקור חטאם הוא חרדה קיומית?

או אולי מקור חטאם הוא אדישות חברתית, רדיפה אחרי סיפוק עצמי תוך רמיסת האחר? כיצד מהווה עונשם מידה כנגד מידה לחטאם?

2.....מבנה הפרק.

3.....חטאם של בוני המגדל.

6.....ה' מפר את מחשבתם של הבונים.

8.....הקשר רחב [רשות].

9.....הקשר אישי [רשות].

מבנה הפרק

(א) וַיְהִי כָּל הָאָרֶץ שְׂפָה אַחַת וּדְבָרִים אַחָדִים:	הרקע לאירוע
(ב) וַיְהִי בְּנִסְעָם מִקֶּדֶם וַיִּמָּצְאוּ בְּקָעָה בְּאֶרֶץ שְׁנַעַר וַיֵּשְׁבוּ שָׁם: (ג) וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ הֵבָה נִלְבְּנָה לְבָנִים וְנִשְׂרָפָה לְשִׂרְפָּה וְתִהְיֶה לָּהֶם הַלְּבָנָה לְאַבִּן וְהַחֲמֹר הִיָּה לָהֶם לַחֲמֹר: (ד) וַיֹּאמְרוּ הֵבָה נִבְנֶה לָּנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָּנוּ שֵׁם פֶּן נָפוּץ עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ:	תכניתם של האנשים לבנות עיר ומגדל
(ה) וַיֵּרֶד ה' לִרְאֹת אֶת הָעִיר וְאֶת הַמִּגְדָּל אֲשֶׁר בָּנוּ בְּנֵי הָאָדָם: (ו) וַיֹּאמֶר ה' הֵן עָם אֶחָד וְשִׂפָּה אַחַת לְכָלָם וְזֶה הַחֲלֹם לַעֲשׂוֹת וְעַתָּה לֹא יִבְצֵר מֵהֶם כָּל אֲשֶׁר יִזְמוּ לַעֲשׂוֹת: (ז) הֵבָה נִרְדָּה וְנִבְלָה שֵׁם שְׂפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שְׂפַת רֵעֵהוּ:	תגובת ה'
(ח) וַיִּפֹּץ ה' אֶתָם מִשָּׁם עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ וַיַּחְדְּלוּ לִבְנֹת הָעִיר: (ט) עַל כֵּן קָרָא שְׁמָהּ בָּבֶל כִּי שָׁם בָּלַל ה' שְׂפַת כָּל הָאָרֶץ וּמִשָּׁם הִפְיָצָם ה' עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ: פ	העונש

חטאם של בוני המגדל

(א) וַיְהִי כָּל הָאָרֶץ שָׁפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֶחָדִים: (ב) וַיְהִי בְּנִסְעָם מִקֶּדֶם וַיִּמְצְאוּ בְּקֶעֶה בְּאֶרֶץ שֹׁנֶעַר וַיֵּשְׁבוּ שָׁם: (ג) וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ הָבָה נִלְבְּנָה לְבָנִים וְנִשְׂרָפָה לְשָׂרָפָה וְתִהְיֶה לָּהֶם הַלְבָּנָה לְאֶבֶן וְהַחֲמֹר הִיָּה לָהֶם לְחֵמֶר: (ד) וַיֹּאמְרוּ הָבָה נִבְנֶה לָּנוּ עֵיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָּנוּ שֵׁם פֶּן נָפוּץ עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ:

העונש החמור שנגזר על בוני המגדל עורר את הפרשנים לבחון מה היה בעייתי בבניית מגדל בבל. הכתוב עצמו סתום, כדברי ר' אלעזר בבראשית רבה: "מעשה דור הפלגה לא נתפרש" (בראשית רבה, פרשה לח).

מהו חטאם של אנשי דור הפלגה?

התגובה החריפה של ה' לבניית המגדל עוררה את הפרשנים לברר את חטאם של הבונים. הכתוב העלים את החטא והפרשנים עמלו לבארו מתוך עיון בכתובים.

הערה למורה: היחידה הזאת מתאפיינת בעיון פרשני - יש לעמוד על העיגון של הפירושים בכתובים, ועל ההבדל בין הפירושים תלמידי שלוש יחידות נדרשים לדעת את אחד מפירושיו של רש"י ועוד פירוש אחד (רצוי על דרך הפשט). תלמידי חמש יחידות נדרשים לדעת את אחד מפירושיו של רש"י ושני פירושים נוספים (שהצענו להלן או אחרים).

נפתח בדברי רש"י שמביא את פרשנות המדרש:

רש"י (יא,א):

ודברים אחדים – באו בעצה אחת ואמרו: ... נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה... דבר אחר ודברים אחדים – אמרו: אחת לאלף ושש מאות חמשים ושש שנים הרקיע מתמוטט כשם שעשה בימי המבול [כך יעשה לנו]. בואו ונעשה לו [לרקיע] סמוכות:

הערה למורה: בכדי להקל את ההבנה קיצרנו את דברי רש"י. אפשר לעיין במקורות המלאים לדבריו בבראשית רבה פרשה לח, יא.

- רש"י מביא הסברים על דרך הדרש (למורה: זו הזדמנות לעמוד על מיומנות של הבחנה בין פשט לדרש).
- לפי ההסבר הראשון בניית המגדל מבטאת מרד של הבונים בבוראם (על פי הבנת רמב"ן את דברי רש"י)

- לפי ההסבר השני, בניית המגדל היא ביטוי לחרדה הקיומית של האנושות שמא יהיה שוב מבול. הפיתרון הרצוי לחרדה זו היא ההבנה שה' הביא את המבול בגלל חטאי האנושות, וממילא מניעת המבול תהיה ע"י התנהגות ראויה. אולם הפיתרון של דור זה מבטא כפירה בה' - כוחי ועוצם ידי יגן עלי!
- נקודות מוצא אפשריות לדרשות החכמים המובאות ברש"י – הצלחת הבונים יצרה גאווה וחוללה מרד בבוראם (הסבר ראשון); הסמיכות לסיפור המבול קשורה לחרדה קיומית עלולה שהובילה לבניית המגדל (הסבר שני)

נמשיך בפרוש נוסף מן המדרש העוסק בעולמם המוסרי של בוני המגדל:

פרקי דרבי אליעזר פרק כד:

ר' פנחס אומר: לא היו שם אבנים לבנות את העיר ואת המגדל, ומה היו עושין? היו מלבנים לבנים ושורפים אותם, כיוצר חרש, עד שבנו אותו גבוה כשבעה מילין ... מעלות היו לו במזרחו ובמערבו. ואילו, שהיו מעלין לבנים היו עולין ממזרחו. ואלו שהיו יורדין היו יורדין ממערבו. ואם נפל אדם ומת לא היו שמים לבם עליו, ואם נפלה לבנה היו יושבין ובוכין ואומרים: מתי תעלה אחרת תחתיה.

העמקה

נחמה לייבוניץ על המדרש מפרקי דרבי אליעזר:

"בנייני ענק, פירמידות, מצבות שיש, ככרות פאר, האין הם מאז ומתמיד אמצעי ביד האדם המתימר להיות שליט עולמים, הרוצה לעלות על במותי עד, להידמות לעליון, להנציח את שמו עלי אדמות, להתגבר על ידם על הרגשת חולשתו, על ידיעתו אשר ממנה אין מנוס ואין מפלט, כי "אך אל שאל תורד אל ירכתי בור". אותם בנייני ענק, אשר אך כנמלה נראה האדם על ידם ואשר בכל זאת בכוח האדם וחכמתו הטכנית הוקמו, תפקידם להשכיח את קטנותו, את היותו חולף, להשלותו בגדולתם, "בנצחיותם" - לעשות לו שם.

תכלית המעשה הטכני אינה איפוא בית עלי אדמות אלא מגדל אשר ראשו בשמים, היכולת הטכנית הופכת מאמצעי לתכלית. מכלי שרת ביד אדם לתכלית, אשר האדם משרתה"

נעבור עתה לפירושים שנכתבו בדרך הפשט:

יש לשים לב לנקודת המוצא בכתוב של כל אחד מהפירושים.

רשב"ם (יא, ד):

הבה נבנה לנו עיר וגו' – לפי הפשט מה חטאו דור הפלגה? אם מפני שאמרו "וראשו בשמים", הא[הרי] כתוב "ערים גדולות ובצורות בשמים" (דברים א, כח) [וזה לא נחשב חטא]. אלא לפי שציוו הקב"ה "פרו ורבו ומלאו את הארץ" (בראשית א, כח), והם בחרו להם מקום לשבת שם ואמרו "פן נפוץ". לפיכך הפיצם משם בגזרתו:

אברבנאל:

וכן היה חטאת דור הפלגה דומה לחטא אדם, וקין ובניו. לפי שבהיות להם ריבוי העניינים טבעיים ההכרחיים לקיומם מאת ה' מן השמים, בהיותם פנויים ממלאכה מכל עמל ומוכנים להתעסק בשלמות נפשם, לא נחה דעתם במה שהכין להם בוראם במתנתו הרחבה הטבעית, ויבקשו לשלוח

יד ולשים כל מחשבותם למצוא המלאכות בבנות עיר, שהיא כוללת המלאכות כלם ומגדל בתוכה, כדי להתחבר שם ולעשות עצמם מדיניים תחת היותם בני שדה, בחשבם שהתכלית המיוחדת להם היא הקבוץ המדיני להתמשך ביניהם השיתוף והחברה, ושזו המעולה בתכליתיות האנושיות, עם מה שימשך מזה מהם מהשמות והמינויים והממשלות והכבודות הדמיוניות וחמדת אסיפת הקניינים והחמס והגזל ושפיכות דמים הנמשכים, מה שלא היה דבר נמצא מזה בהיותם בשדה, כל אחד בפני עצמו. וכמאמר שלמה "א-לוקים עשה את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים". ולהיות כל זה מותר [מיותר], בלתי טבעי, מונע ומעיק האדם מהשגת שלמותו האמתי הנפשי.

רש"ר הירש (א, ד):

'נעשה לנו שם. המגדל אמור היה להיות מזכרת עולם לכוחו של הציבור וחשיבותו על פני היחיד... אולם כאן טמונה הסכנה :
אם אין הציבור קורא 'בשם השם'... אם היחיד נדרש להיות עבד לציבור ולא לעבוד את ה',
אם הציבור מציג את עצמו כמטרה ולא כאמצעי בלבד,
כי אז יאבד כל עתידה המוסרי של האנושות...
כסבור הוא (האדם) שהציבור פטור משמירת חוקי המוסר.

ה' מפר את מחשבתם של הבונים

"וירד ה' לראות" (פסוק ה')

1. רש"י ה':

"וירד ה' לראות - לא הוצרך לכך,

אלא בא ללמד לדיינים שלא ירשיעו הנדון עד שיראו ויבינו, במדרש רבי תנחומא"

מדוע אין לקרוא את הכתוב "וירד ה' לראות" במשמעות המילולית הפשוטה שלו?
על פי רש"י, התורה מלמדת אותנו שכשם שה' כביכול ירד' בכדי לבדוק מה עשו אנשי העיר, כך
הדיינים חייבים לחקור ולברר היטב לפני שהם פוסקים את הדין.

מידה כנגד מידה

רש"י ז':

"הבה - מדה כנגד מדה

הם אמרו הבה נבנה, והוא כנגדם מדד ואמר הבה נרדה"

רבות מחשבות בלב איש	ועצת ה' היא תקום
ויהי כל הארץ שפה אחת	ונבלה שם שפתם
ודברים אחדים	שם בלל ה' שפת כל הארץ
ויאמרו איש אל רעהו	אשר לא ישמעו איש שפת רעהו
הבה נלבנה לבנים	הבה נרדה
הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים	ויחדלו לבנת העיר:
ונעשה לנו שם פן נפוצ על פני כל הארץ:	ונפץ ה' אתם משם על פני כל הארץ

מיומנויות בלימוד תנ"ך: מידה כנגד מידה

עונשם של דור הפלגה

רש"י :

(ט) ומשם הפיצם - למד שאין להם חלק לעולם הבא. וכי אי זו קשה, של דור המבול או של דור הפלגה, אלו לא פשטו יד בעיקר, ואלו פשטו יד בעיקר כביכול להלחם בו, ואלו נשטפו, ואלו לא נאבדו מן העולם. אלא שדור המבול היו גזלנים והיתה מריבה ביניהם לכך נאבדו, ואלו היו נוהגים אהבה וריעות ביניהם, שנאמר שפה אחת ודברים אחדים. למדת ששנוי המחלוקת וגדול השלום : פירוש של רש"י חשוב ביותר ובעל ערך רעיוני עמוק. יש לוודא כי התלמידים מבינים את לשונו של רש"י ואת הרעיון שהוא מבטא בפירושו.

לתלמידי 5 יח"ל:

יש לראות את הפרק כחולייה נוספת בשרשרת הסיפורים בספר בראשית בהם בא לידי ביטוי "משפט ה' בעולם", עליו עמד רמב"ן בהקדמתו לחומש.

הקשר רחב [רשות]

קשרים בין סיפור מגדל בבל לכתובים אחרים בתנ"ך בין מגדל בבל לחלום יעקב בבראשית פרק כח.

על הקשרים בין סיפור מגדל בבל לסיפור חלום יעקב עמד פרופ' יהודה אליצור, ומומלץ לעיין במאמרו: על מגדל בבל וסולם יעקב.

ההשוואה לסיפור מגדל בבל וחטא גאוות דור הפלגה

הרב אביה הכהן מצביע על קשר מעניין בין ישעיהו פרק ב (שהוא פרק הנלמד בתכנה"ל) לבן בראשית פרק יא:

"בישעיהו ב' באה נבואה שהיא תיקון לקלקול דור הפלגה:

וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים כֹּכֹן יִהְיֶה הָרַבִּית ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשְׂא מִגְבְּעוֹת וְנָהָרוּ אֱלֹדֵי כָל הַגּוֹיִם. וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הָרַבִּית ה' אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיִרְנוּ מִדֶּרֶכָיו וְנִלְכֶּה בְּאַרְחֵיתָיו. כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַם... וְכָתְתוּ חֲרָבוֹתָם לְאַתִּים וְחֲנִיתוֹתֵיהֶם לְמִזְמֵרוֹת לֹא יִשָּׂא גוֹי אֶל גּוֹי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה (יש' ב ב-ד).

בסיפור מגדל בבל נפרדו העמים וכל עם הלך לארצו ולמקומו. הנביא ישעיהו מתאר עולם בו יתוקן הקלקול וכל העמים יתאחדו שוב ויחד כולם ילכו לאור ה'. השאלה היא האם מדובר בנס שיקרה בימות המשיח, או אולי יש בנבואת ישעיהו גם את הדרך לתיקון העולם ולאחדות העמים?

נראה שמבט על הנבואה השלמה ילמד גם על הדרך לתיקון. בהמשך הנבואה מוכיח ישעיהו את אנשי דורו על חטא הגאווה:

עֵינֵי גִבְהוֹת אָדָם, שֹׁפֵל וְשֹׁחַ רוּם אֲנָשִׁים וְנִשְׁגָּב ה' לְבַדּוֹ, בַּיּוֹם הַהוּא. כִּי יוֹם לֵה' צָבָאוֹת עַל כָּל גָּאֹה וְרוּם וְעַל כָּל נִשְׂא וְשֹׁפֵל. וְעַל כָּל אֲרָזֵי הַלְבָנוֹן הָרְמִים וְהַנִּשְׂאִים וְעַל כָּל אֱלֹנֵי הַבָּשָׁן. וְעַל כָּל הָהָרִים הָרְמִים וְעַל כָּל הַגְּבְעוֹת הַנִּשְׂאֹת. וְעַל כָּל מִגְדֵּל גִּבְהָה...

הנביא טוען שהמסך שמסתיר את א-לוהים מן האדם הוא האדם עצמו. כל איש רואה עצמו כהר גבוה, וכל אחד בונה מגדל. הבעיה אינה רק אמונית אלא חברתית: האדם שרואה רק את עצמו, אינו רואה את אלוהיו ואינו רואה את זולתו.

רק בשעה שיראה האדם שהר בית ה' הוא ההר שבראש ההרים, אז יוכלו כל בני האדם להתאחד ולהשליך את כלי המלחמה ולהפוך כלי מלחמה לכלי יצירה. הבעיה שהנביא רואה היא ריבוי המגדלים שגורמים לפירוד ולשנאה, ואילו הפרשה בתורה מדברת על תמונה הפוכה בה כל בני המין האנושי התאחדו יחד לבניית מגדל אחד".

(מתוך מאמרו של הרב אביה הכהן "ונעשה לנו שם, פרשנות סיפור מגדל בבל בדברי הנביאים")

הקשר אישי [רשות]

פרקי דרבי אליעזר מתאר את חטאם של אנשי בבל כך :

"מעלות היו לו במזרחו ובמערבו,
ואלו שהיו מעלין לבנים היו עולין ממזרחו, ואלו שהיו יורדין היו יורדין ממערבו,
ואם נפל אדם ומת לא היו שמים לבם עליו,
ואם נפלה לבנה היו יושבין ובוכין ואומרים מתי תעלה אחרת תחתיה".
האם גם אנחנו נוטים להעדיף את החומר על הרוח? מהן התוצאות של בלבול ערכי כזה?

"ונעשה לנו שם"

אנשי בבל הפכו את "עשיית השם"- ההכרה, הפרסום, למטרה (ע"פ פירוש הרש"ר הירש)

- האם עשיית השם היא אכן מטרה, או אמצעי?
- באיזו דרך אנשים "עושים להם שם"?
- מהם המחירים שהם משלמים על הפיכת ה"שם" למטרה?